

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2026]

Prof. Dr. Filiz KILIÇ'a Armağan

“Şaka” Sözcüğünün Kökeni, Anlam Katmanları ve Tarihsel Süreçteki Semantik Seyri

The Etymology, Semantic Layers, and Historical Evolution of the Word “Şaka”

İsmail Hakkı AKSOYAK

Prof. Dr. | Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ismail.aksoyak@hbv.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-4834-5254> | <https://ror.org/05mskc574>

Atıf | Citation: Aksoyak, İ. H. (2026). “Şaka” Sözcüğünün Kökeni, Anlam Katmanları ve Tarihsel Süreçteki Semantik Seyri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(1), s. 41-46.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1877711>

<https://izlik.org/JA85HG24TA>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 30.01.2026

Kabul Tarihi: 23.03.2026

Yayın Tarihi: 30.03.2026

Değerlendirme: Çift kör hakemlik

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Fon Desteği: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Telif Hakkı ve Lisans: Bu dergide yer alan makaleler [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanır.

Etik Bildirim: adeddergi@gmail.com

Article Information

Article Type: Research Article

Date Received: 30.01.2026

Date Accepted: 23.03.2026

Date Published: 30.03.2026

Review Reports: Double-blind peer review

Conflicts of Interest: The author has declared no conflict of interest.

Funding Support: The author has declared that no financial support was received for this study.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Ethics Statement: Scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study.

Plagiarism: This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism was detected.

Copyright&License: Articles in this journal are published under the [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

Complaints: adeddergi@gmail.com

Öz

Türkçenin tarihî gelişim seyri, Altay dağlarından Akdeniz havzasına, İpek Yolu'ndan Slav coğrafyasına kadar uzanan oldukça geniş ve çok katmanlı bir ödünçleme ilişkisini bünyesinde barındırmaktadır. Geleneksel Osmanlı Türkçesi leksikografisi, kelime kökenlerini ekseriyetle Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinden müteşekkil bir üçlem içerisinde tanımlama eğilimi göstermektedir. Ancak bu kısıtlı yaklaşım, özellikle Batı dillerinden gelen unsurların tespitinde eksik ve yanıltıcı sonuçların doğmasına sebebiyet verebilmektedir. İşbu çalışma, mevcut sözlüklerde ve etimolojik kaynaklarda geleneksel olarak Arapça "bedbahtlık, mutsuzluk, sıkıntı çekme" manasındaki şakâ' (شقاء) masdarına bağlanan "şaka" sözcüğünün kökenini yeniden irdelemektedir.

Makalede savunulan temel tez; "şaka" sözcüğünün Arapça kökenli bir kelime olmadığı, aksine Latince "oyun, eğlence" manasına gelen iocus kökünden türemiş bir Akdeniz ödünçlemesi olduğudur. Bu tezi destekleyen temel filolojik veriler arasında; sözcüğün Uygur, Tatar veya Kırgız gibi diğer tarihî Türk lehçelerinde hiç bulunmaması, XVII. yüzyıldan itibaren özellikle Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde "latife ve eğlence" bağlamında bir dil kurucu aktör olarak belirmesi ve İtalyanca gioco formuyla olan bariz fonetik benzerliği yer almaktadır. Çalışmada ayrıca, Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmânî*'sinde görüldüğü üzere, iki farklı kökenden gelen ancak ses yapısı itibarıyla benzeşen kelimelerin Osmanlı Türkçesinde nasıl bir anlam birleşmesine uğradığı tarihî metin tanıklarıyla ortaya konulmuştur. Netice itibarıyla çalışma, dijital beşerî bilimlerin sunduğu imkânlarla her kelimenin kökeninin tarihî ve coğrafi bağlamda yeniden değerlendirilmesinin elzem olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Osmanlı Türkçesi, Şaka, Akdeniz Dilleri, Evliyâ Çelebi, Semantik Dönüşüm.

Abstract

The historical trajectory of the Turkish language encompasses a multi-layered relationship of linguistic exchange extending from the Altai Mountains to the Mediterranean basin, involving diverse cultures along the Silk Road. Traditional Ottoman Turkish lexicography tends to define word origins within a restrictive triad of Arabic, Persian, and Turkish. However, this methodological limitation often leads to incomplete or misleading etymological conclusions, particularly regarding loanwords from Western languages. This study focuses on the word "şaka" (joke), which is conventionally attributed in major dictionaries to the Arabic root şakâ' (شقاء), meaning "misfortune, misery, or distress".

The research argues that this traditional attribution ignores a significant semantic chasm between the tragic connotation of the Arabic root and the playful nature of the modern word. The core thesis of this work posits that "şaka" is actually a Mediterranean loanword derived from the Latin iocus (joke, play, pastime). Several critical philological markers support this re-evaluation: the complete absence of the word in other Turkic dialects such as Uyghur, Tatar, or Kyrgyz ; its emergence as a linguistic constituent in 17th-century texts—most notably in Evliya Çelebi's Seyahatnâme; and its striking phonetic alignment with the Italian gioco. By examining historical witnesses like Meninski's Thesaurus (1680) and Ahmed Vefik Pasha's Lehçe-i Osmânî (1876), the study illustrates a process of linguistic syncretism. It demonstrates how two distinct roots merged into a single phonetic form within Ottoman Turkish through intense Levantine commercial and cultural relations. Ultimately, the paper concludes that the word "şaka" is a product of Mediterranean interaction rather than Eastern linguistic routes, emphasizing the necessity of re-evaluating etymologies through comparative dialectology and digital humanities.

Keywords: Etymology, Ottoman Turkish, Joke, Mediterranean Languages, Evliyâ Çelebi, Semantic Transformation.

Giriş

Türkçeye yabancı dillerden giren sözcüklerin kökenini bulmak için Osmanlıca sözlükler vazgeçilmez referans kaynaklarıdır. Ancak bu sözlükler, sözcük kökenlerini genellikle Arapça, Farsça ve Türkçe ilişkisinde tanımlama eğilimindedir. Oysa Türkçenin tarihî göz önüne alındığında; sözcüklerin Altaylardan ve Çin’den Türkistan’ı geçerek Anadolu’ya ulaştığı, bazen de Akdeniz üzerinden Avrupa’ya, hatta Amerika’ya kadar uzandığına tanık olunur. Türkçe, bir bakıma Türkistan’dan gelen sözcükleri Batı’ya taşıyan, aynı zamanda Batı’dan aldığı unsurları doğululaştıran dinamik bir yapıdır.

Sözcükler, İpek Yolu boyunca sadece düz bir çizgide taşınmaz; çevre dillerle kurulan temaslar neticesinde Slavca, Kafkas dilleri, Ermenice ve Akdeniz dilleri arasında yoğun bir sözcük alışverişi gerçekleşir. Bu bakımdan Türkçe, unutulmuş dillerdeki ve eski dünya dillerindeki eskicil (archaic) unsurları barındıran eşsiz bir hazinedir. Lakin bu hazine içinde hangi sözcüğün hangi dilden geldiği bazen yanlış belirlenebilmekte; sözlüklerin yetersizliği veya yanlış bilgilerin birbirini tekrar ederek pekişmesi, akademik bir yanlışı tekrarlamaya mirası bırakmaktadır. “Yosma” sözcüğünün Slav dillerine ait olduğunun belirlenmesi veya “Çaparhane”nin Farsça sanılmasına karşın Türkçe bir kökene sahip olması, bu metodolojik dikkatle aşılabilen durumlardır. Tarihsel metinlerde kökeni hatta okunuşu bile net olmayan “Nâr u Nûr” gibi örneklerle de karşılaşmak mümkündür (Aksoyak, 2002; 2021).

Günümüzde de genişleyen ve ulaşımı kolaylaşan yeni bilgilerle birlikte filolojik ve tarihî dikkatle her kelimenin kökenini yeniden irdelemek de elzem hale gelmiştir.

Osmanlı Türkçesi özelinde ve Latin alfabesiyle yazılmış sözlükler, kelime kökenlerini çoğunlukla Arapça ve Farsça olmak üzere iki dile indirger. Daha önce kaleme aldığım “Çaparhâne”, “Nâr u Nûr”, “Yosma” vd. gibi etimoloji makalelerimde aslında Osmanlı metinlerinde kelimelerin çok farklı dillerden hatta bilinmeyen dillerden gelmesine -ihtimal dâhilinde- dikkat çekmiştim. Günümüzde de genişleyen ve ulaşımı kolaylaşan yeni bilgilerle birlikte filolojik ve tarihî dikkatle her kelimenin kökenini yeniden irdelemek de elzem hâle gelmiştir.

Günümüzde erişimi kolaylaşan dijital veri tabanları ve lehçeler arası mukayeseli çalışmalar, “şaka” üzerindeki yerleşik kabulleri sorgulamayı elzem kılmıştır. Başta *Nişanyan Sözlük* olmak üzere pek çok kaynakta “şaka” sözcüğü, Arapça “bedbaht olma, mutsuzluk, sıkıntı çekme” anlamına gelen *şakâ*’ (شقاء) masdarına dayandırılır. Bu yaklaşım, sözcüğü “bedbaht oldu” fiilinin fâil veznindeki masdarı olarak ele alır.

Ancak bu açıklama, filolojik açıdan ciddi bir semantik uçurumu görmezden gelmektedir. Arapça kökenli *şakâ*’/şekâvet sözcükleri, Osmanlı metinlerinde (örneğin Hoca Sadeddin Efendi’nin *Tâcü’t-Tevârih*’inde) daima negatif, yıkıcı ve trajik bir anlam alanını (semantic field) temsil eder. “Eğlenme, gülme, ciddiye alınmayan söz” anlamına gelen modern kullanım ile “bedbahtlık” arasındaki bu kopukluk, bizi fonetik benzerlik tuzağına karşı uyarılmaktadır. Ek açıklama ile de Farsça “güldüren söz ve eylem, şaka” sözcüğü ile bir düzeyde anlam birleşmesi ihtimali üzerinde durur. Ayrıca Hoca Sa’deddin Efendi, *Tâcü’t-Tevârih* 1574, Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1665 ve Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, 1876’dan üç örnek alır. Lehcediz.com’daki en eski tanıklardan biri ise Meşâ’irü’ş-Şu’arâ’da yer alır. Bu tanıkta “şaka” şöyle geçer.

Şakâ meydânınıñ çâpük-süvârı

Midilli bergiri ya' nî Süvârı (Kılıç, 2026: 255)

Meşâirü'ş-Şuarâ, 1568 yazıldığı için aslında Hoca Saadeddin Efendi'den önce bu tanığı dikkate almamız gerekirse de kelimenin “şaka” değil su dağıtıcısı yani “saka” anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “şaka” kelimesi için ilk tanık Tâcü't-Tevârih, 1574'tür. Bu yıldan 20. yüzyıla kadar da Lehcediz sayesinde 30 tanığa ulaşabiliyoruz.

Ençok tanık örnek 8 örnekle Balkanlarda 16. yüzyılda yaşamış Demir Baba'nın *Demir Baba Velayetnamesi* 'nde yer alır. Örneklerden birisi şöyledir: “Amma ya kaz sürüsüne ya koyun sürüsüne ya avret oğlan üstüne salarmış Yani şaka ider gülermiş mutadı bu imiş” (Kılıç, Filiz vs (2011 : 157).

Joke kelimesinin Batı dillerine göre değişimi etymonline.com'da şöyle veriliyor: “Şaka” sözcüğün Batı lisanlarındaki yansıması, sözcüğün Türkçeye giriş hikâyesini aydınlatacak temel veridir. Sözcük, M.Ö. VI. asırdan itibaren yazılı olarak belgelenmiş Latince *iocus* (şaka, oyun, eğlence) köküne dayanmaktadır. 1660'lar, joque, “bir jest, kahkahayı tetiklemek için yapılan şey. Bu kök, Avrupa dillerinde şu varyantlarla yaşamaktadır:

- Fransızca: *jeu*
- İspanyolca: *juego*
- Portekizce: *jogo*
- İtalyanca: *gioco* (okunuşu itibarıyla *şioko/şaka* sesine en yakın formdur).

Proto-İtalik **joko-* ve Hint-Avrupa **iok-o-* (sözcük, ifade) kökeninden gelen bu kavram, “kahkaha uyandırmak için yapılan bir şey” tanımıyla XVII. yüzyıl Osmanlı dünyasına girmiştir. İtalyanca ile kurulan yoğun ticari ve Levanten ilişkiler, bu “oyun” kavramını Osmanlı Türkçesine “şaka” olarak hediye etmiştir¹. Kelime M.Ö. VI. Yüzyıldan itibaren yazılı olarak belgelenmiş ve Latince “*iocus*” köküne bağlanmış olup Avrupa'da farklı dillerde ve coğrafyalarda kendine yer bulabilmiştir. Latince'den diğer Avrupa dillerine geçen kelime, büyük ihtimalle proto-İtalik *joko-* kelimesinden Osmanlı Türkçesine geçmiştir.

Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'inde (Yazılışı : 1574) “mutsuzluk” anlamında “gürüh-i şakâ-medâr [bedbahtlığa uğramış gürüh] cümlesinde geçer. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde ise (Yazılışı: 1665), “...eğlence” anlamında şöyle yer alır. Meninski'de ise şöyle yer alır. Bunlar bir yere üşmüşler, bir hây-hûy şakâ ile vâdî-i zevk ve şevke yetmişler Meninski (Thesaurus, 1680) Ahmed Vefik Paşa, Lehce-i Osmanî'de şaka kelimesi'ni (1876) şakâ: Miserum, infelicemese & miseria [mutsuz olma, bedbahtlık, jocus: taciz edici şaka eğlenme olarak yer verir². Sözcüğün Türkçe'deki seyri incelendiğinde, XVII. yüzyıla kadar “mizah/eğlence” anlamında bir kullanımına rastlanmaz. Bu asırda dil kurucu bir aktör olarak karşımıza çıkan Evliyâ Çelebi, sözcüğe meşruiyet kazandırır. Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, sokağın ve limanların dilini kaydederek klasik edebiyatın sınırlarını aşmıştır. Çelebi'de sözcük, tam olarak bugünkü “eğlence ve latife” bağlamında kullanılır. Meninski'nin 1680 tarihli

¹ (<https://www.etymonline.com/search?q=joke>)

² (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C5%9Faka>)

Thesaurus'unda geçen “bir hây-hûy şakâ ile vâdî-i zevk ve şevke yetmişler” ifadesi, sözcüğün o dönemde artık “bedbahtlık” anlamından kopup “neşeli oyun” katmanına geçtiğini belgeler.

XIX. yüzyılda, sözcüğün kökenine ilişkin karmaşa sözlüklere de yansımıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî*'sinde (1876), “şakâ” maddesi altında hem Arapça “miseria” (sefalet/bedbahtlık) hem de Latince kökenli “jocus” (taciz edici şaka, eğlenme) anlamlarının bir arada verilmesi, iki farklı kökenden gelen ancak aynı ses yapısına bürünmüş iki sözcüğün Osmanlı Türkçesinde nasıl birleştiğinin (syncretism) en net belgesidir.

Ayrıca Türkçe'ye geçen kelimelerin kökenini araştırmada lehçeler arası kıyaslama hayati önemdedir. “Şaka” sözcüğünün Uygurca, Tatarca veya Kırgızca gibi diğer Türk lehçelerinde bulunmaması, onun Arapça-Farsça üzerinden Türkistan yoluyla gelmediğinin en müşahhas delilidir. Eğer sözcük Doğu kaynaklı olsaydı, Türkçenin ana mecrasındaki diğer kollarda da yaşaması gerekirdi. Sözcüğün sadece Osmanlı arasında ve Batı ile temasın en yoğun olduğu dönemde belirmesi, bir “Akdeniz ödünçlemesi” olduğunun ispatıdır.

Sonuç

Türkçe, unutilan dillerin ve eski dünya dillerinin eskicil öğelerini barındıran eşsiz bir hazinedir. Bu çalışmada ele alınan “şaka” örneği, leksikografik verilerin her zaman kesin doğruyu yansıtmadığını; sözlüklerin bazen yanlış bilgileri pekiştiren birer araç haline gelebileceğini göstermiştir.

Filolojik ve tarihî dikkatle yapılan mana neticesinde; “şaka” sözcüğünün Arapça *şakâ*' (bedbahtlık) ile ses benzerliği dışında bir bağının olmadığı, sözcüğün gerçekte Latince *iocus* kökünden gelerek İtalyanca (*gioco*) vasıtasıyla XVII. asırda Türkçe'ye dahil olduğu ve anlam katmanlarını bu yeni coğrafyada tamamladığı sonucuna varılmıştır. Günümüzde dijital beşerî ilimlerin sunduğu imkânlarla, her sözcüğün kökenini yeniden tarihi olarak irdelemek, dilimizin bu zengin ve gizemli hazinesini doğru tasnif etmek adına elzemdir.

Kaynaklar | References

- Aksoyak, İ. H. (2022). Yosma kelimesinin anlam değişimi ve yayılma alanları. L. A. Çanaklı & N. Abir (Haz.), *Rahim Tarım Armağanı* içinde (s. 485-488). Bursa: Emin Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2016). *Nâr u nûr*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2021). Farsçada yaşamış Türkçe bir kelime: "Çapar-hâne". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 1727-1731.
- Buçukçu, Z. (2023). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin I. cildinde üslûp özellikleri ve eserin I. cildinin bağlamli dizin-işlevsel sözlüğü* (Doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Etymonline. (t.y.). *Joke*. <https://www.etymonline.com/search?q=joke> adresinden erişildi.
- Kılıç, Filiz (hızl.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâi'rü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Kılıç, Filiz (hızl.) (2026). *Âşık Çelebi, Meşâi'rü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Kılıç, Filiz ve Bülbül, Tuncay (2011). *Demir Baba Velayetnamesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: Grafiker Yayınları. s. 157.
- Meninski, F. (1680). *Thesaurus linguarum orientalium*. Viyana.
- Nişanyan, S. (t.y.). Şaka. Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C5%9Faka> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2026).
- Lehçediz. (t.y.). *Lehçediz veri tabanı*. <https://lehcediz.com> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2026).